

א גחלת של מתכת

גאונים וראשונים נחלקו בביאורה של סוגיית "גחלת של מתכת". במשנה
(שבת ג, ה) נאמר:

המיחם שפינהו, לא יתן לתוכו צונן בשביל שיחמו, אבל נותן הוא
לתוכו או לתוך הכוס כדי להפשירן.

בגמרא (בבלי, שבת מא ע"א - מב ע"א) דנו בהרחבה במספר שאלות, ומהן: באיזה
מצב מדובר; מהי המלאכה העלולה ליצור איסור; האם האמור במשנה
מוסכם, ועוד:

מאי קאמר, אמר רב אדא בר מתנא הכי קאמר, המיחם שפינה ממנו
מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטים כדי שיחמו, אבל נותן לתוכו
מים מרובים כדי להפשירן. והלא מצרף! רבי שמעון היא דאמר
דבר שאין מתכוין מותר. מתקיף לה אביי... אלא אמר אביי, הכי
קאמר, המיחם שפינהו ויש בו מים חמין לא יתן לתוכו מים מועטין
בשביל שיחמו, אבל נותן לתוכו מים מרובים כדי להפשירן, ומיחם
שפינה ממנו מים לא יתן לתוכו מים כל עיקר, מפני שמצרף, ורבי
יהודה היא דאמר דבר שאין מתכוין אסור. אמר רב, לא שנו אלא
להפשיר, אבל לצרף אסור; ושמואל אמר, אפילו לצרף נמי מותר...
למימרא דשמואל כרבי שמעון¹⁸ סבירא ליה, והאמר שמואל מכבין
גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל
לא גחלת של עץ, ואי סלקא דעתך סבר לה כרבי שמעון,¹⁹ אפילו

18. הסובר "דבר שאין מתכוון מותר".
19. הסובר "מלאכה שאינה צריכה לגונה פטור".

של עץ נמי! בדבר שאין מתכוין סבר לה כרבי שמעון, במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה.²⁰ אמר רבינא, הלכך קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות פחות מארבע אמות, ובכרמלית אפילו טובא.

הבחנת שמואל בין גחלת של מתכת ובין גחלת של עץ טעונה בירור: מה בין זה לזה - מדוע שבמתכת יהא מותר ובעץ יהיה אסור? ועוד, זו - כאמור - אמירתו של שמואל, ואולם האם רבי יהודה חולק על העיקרון וסובר שגם גחלת של מתכת אסורה, או שמא עם העיקרון עצמו גם הוא מסכים? ועוד, האם מדובר בהיתר גורף לכל גחלת של מתכת, או שיש מקום להבחנות שונות: הבחנה בין סוגים שונים של גחלי מתכת, הבחנה בין מקומות שונים של הימצאות אותם גחלים וכן הבחנה בין מועדים שונים של מציאת הגחלים?

א. "היזק רבים"

רש"י ביאר את סוגיית הגחלים ואת ההבחנה ההלכתית שבין "של מתכת" ובין "של עץ", על רקע קיומה של הבחנה מהותית בין דאורייתא לדרבנן: גחלת של מתכת - שמשליכין לחוץ פסולת של ברזל, דלא שייך כיבוי בהכי מדאורייתא, ומדרבנן אסורה, והיכא דאיכא נזקא לרבים לא גזרו על השבות. אבל לא של עץ - דאיסורא דאורייתא היא, וחייב סקילה... הלכך - כיון דאמרת לא גזרו שבות דכיבוי מתכת במקום נזקא דרבים...

כלומר, לרש"י, כל עוד מדובר במתכת, הרי שכיבויה אינו מלאכה דאורייתא אלא דרבנן, ולכן כאשר יש נזק לרבים לא גזרו חכמים על "שבות" והכיבוי מותר. לא כן בגחלת של עץ, שכיבויה אסור מדאורייתא "וחייב סקילה", ולכן לא הותר כל עיקר, אפילו במקום של נזק לרבים. כך רש"י. לעומת זאת, בשם הגאונים חוזרת ונשנית שיטה אחרת,

20. רש"י שם: "וכל כיבוי אינו צריך לגופו, חוץ מעושי פחמין או מהבהבי פתילה".

הסבורה כי כאשר מדובר בנזק של רבים, הרי שיש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא. כך כתב בעל הלכות גדולות:²¹

ושמואל, מאי שנא דשרי גחלת של מתכת ואסר גחלת של עץ; אלא שמואל בין בגחלת של מתכת ובין בגחלת של עץ כר' יהודה סבירא ליה, ובשביל שלא יזוקו בה רבים בעלמא דקאמר, אי לאו היזק רבים הכי נמי דאסר, גבי גחלת של עץ לית בה היזק רבים, מאי טעמא, כמה דלא כביא אית בה סומקא וקא חזו לה רבים ולא אתי לאיתזוקי בה, גחלת של מתכת, אף על פי דאזיל סומקא קליא ולא חזו לה ואתי לאיתזוקי בה. רבי יהודה לית ליה היזק רבים; שמואל, במידי דאית ביה היזק רבים פליג עליה. ואף על גב דבעלמא מלאכה שאינה צריכה לגופה כוותיה סבירא ליה, מה התם אף על גב דקא מוקמינן לה לשמואל כר' יהודה, בגחלת של מתכת דאית בה היזק רבים פליג עליה, הכא נמי גבי עקרב שלא תישך לחודה הוא דפליג עליה דרבי יהודה, משום דאית ביה היזק רבים, אבל בהנך ובמלאכה שאינה צריכה לגופה כוותיה דעלמא כרבי יהודה סבירא ליה דאסר.

כך גם הביא הר"ן²² בשמו, תוך שהוא מדגיש - בדעתו של בה"ג - כי ההיתר הוא גם כלפי איסורא דאורייתא. אחר שהוא מבאר את הסוגייה כרש"י - היינו בהבחנה בין דאורייתא, שאסור, ובין דרבנן, שמותר - הוסיף:

אבל בעל הלכות גדולות ז"ל כתב, דהא דמפליגי בין גחלת של עץ לשל מתכת, משום דבשל עץ כמה דלא כביא אית בה סומקא וחזו לה ולא אתי לאתזוקי בה, אבל של מתכת אף על גב דאזיל סומקא לא כביא ואתי לאתזוקי.²³ משמע דסבירא ליה ז"ל דבתרווייהו

21. הלכות גדולות, מהדורת עזריאל הילדסהיימר, מקיצי נרדמים תשל"ב, עמ' 242; מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב, הלכות שבת, עמ' קלט.
22. שבת יט ע"ב בדפי הרי"ף.
23. תשב"ץ, ח"א סי' קלז, הביא שתי גרסאות מוחלפות בספר הלכות גדולות בנוגע להבחנה שבין גחלת של מתכת לזו של עץ: "...ובה"ג יש הפך מזה דבגחלת של מתכת אית בה סומקא דחזו לה אינשי

איכא איסורא [דאורייתא], ועל כרחין בשל מתכת בשהגיע לצרוף
ובדהוי פסיק רישיה.

שיטת בה"ג הייתה קשה לר"ן, עד שכתב כי "אלו דברי תימה, שהאיך
יתיר שמואל מלאכה דאורייתא שלא במקום סכנת נפשות!". והשיב:
"שנראה שהרב ז"ל סובר דנזקא דרבים²⁴ כסכנת נפשות חשיב לן", ואם
לדידו בסכנת נפשות מדובר, הרי שאכן כן יותר גם איסור דאורייתא.
הר"ן עצמו לא כתב מה דעתו-הוא במחלוקת זו שבין רש"י לבה"ג, ומכל
מקום למצער גם ממנו שמענו על שיטה זו של הגאון. יתרה מזו, הר"ן
מסב את דעת בה"ג מהמקרה הפרטי לאמירה כללית: "נזקא דרבים
[ככלל] כסכנת נפשות חשיב לן".

גם רבנו חננאל ביאר בדרך זו את הסוגייה, תוך שהוא מבהיר ביתר
הרחבה את ההבחנה המציאותית שבין שני סוגי הגחלים:

...מיהו דבר שיש בו היזק לרבים, כגון צידת נחש²⁵ וכיבוי גחלת של
מתכת בזמן שהיא חמה והיא שתורה והרואה אותה דומה שהיא
צוננת לפי שאין בה אדמומית כגחלת לוחשת ונמצאו בני אדם
ניזוקין בו, לפיכך מותר. אבל הגחלת של עץ, אם תסיר אדמומיתה
נכבית כבר ואינה מזקת, ואם אדמומיתה בה כל הרואה אותה

"נזק דרבים". בגינו יוצאים "אף בסתם" -
כלומר על ממון, גם בלא קיומה של סכנה.
אגב גררא יוער, שלא ציין שם הצפנת פענח
כי הר"ן עצמו מסתייג משיטת בה"ג.

בהתייחס לאמירתו העקרונית של הצפנת
פענח - "דגבי נזק דרבים הוה כל נזק כמו
סכנה", היפנה הרב יעקב אריאל למרגליות
הים סנהדרין כו ע"א אות ב, שם כתב הרב
ראובן מרגליות: "זהו יסוד חשוב בהלכות
מדינה".

25. בהקשר זה של צידת נחש, ראה לח"מ
הל' שבת י, יז: "א"נ, דכיון דרבים נזוקין בו,
חשיב ליה כסכנת נפשות".

ובגחלת של עץ ליכא סומקא. ובחדושי
הרמב"ן ז"ל מצאתי לשון ה"ג היפך מזה,
דבמתכת ליכא סומקא ובשל עץ איכא
סומקא, וזה הלשון מדוקדק יותר".

24. ראה צפנת פענח, הל' שבת ב, כג,
שהרחיב והכליל בהוספת המילה "כל":
"דגבי נזק דרבים הוה כל נזק כמו סכנה".
בכך נימק שם את היציאה ללחימה בשבת,
גם בחו"ל, אף על עסקי ממון גרידא, ובלבד
שמדובר בעיר הסמוכה לספר. היינו,
שבשונה מהיתר היציאה בארץ ישראל, שם
לדידו הטעם הוא משום כיבוש הארץ, הרי
שהיתר היציאה ללחימה בחו"ל מבוסס על

מתרחק ממנה ומכל פנים אין אדם ניזוק שהשחורה כבר כבתה והאדומה מתרחקין ממנה, לפיכך המכבה אותה חייב, ולפיכך היה שמואל אוסר בגחלת של עץ.

נכון הוא שרבנו חננאל אינו מציין שיטה זו בשם בה"ג, ומכל מקום אף הוא מהלך באותה שיטה. גם רמב"ן ציין את שיטת בה"ג ור"ח, אלא שהוא, לא זו בלבד שהקשה עליה, אלא שבסופו של דבר גם חלק עליה: "...ותימה הוא... ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל. אבל אינו נכון...". גם הרשב"א הביא את שיטת הגאונים, אם כי בשמו של רב האי גאון, ואלוה הוא מצרף את דברי בה"ג ור"ח.

יצוין כי הרשב"א הוא הראשון להסביר את פשר ההיתר, כאשר מדובר בחשש נזק במקום של רבים: "דאי אפשר לרבים ליזהר ממנו, ושמא אם ישמר זה לא ישמר ממנו זה", שכן לא כל אדם ערני, נזהר ונשמר באותה מידה, ולפחות במידה מספקת. גחלת של עץ, לעומת זאת, אין בה חשש, "דהיא אינה הולכת ומזקת וכל אחד יכול לישמר ממנה". ועוד הדגיש הרשב"א, שרבי יהודה חלוק על שמואל: "לעולם אסר ואפילו במקום נזק... אפילו במלאכה דרבנן לא שרי מלאכה שאינה צריכה לגופה ואפילו במקום הזיקא דרבים".

סוף דבר, לפנינו אם כן שיטת גאונים ערוכה: בעל הלכות גדולות, רב האי גאון ורבנו חננאל, הסבורה כי - למצער לדעת שמואל - במקום נזק של רבים מתירים אפילו איסור דאורייתא.

ב. תקפות ההיתר

לימים, דן הריב"ש (שו"ת, סי' תא) בסוגייה זו. הנושא העיקרי שאליו נתן הריב"ש את דעתו היה "אם חמצו של אינו יהודי מותר לטלטלו בשבת או ביו"ט בזמן איסורו, ואם בשינוי או בלא שנוי". אגב הסתעפות דיונו, נזקק הריב"ש לענייננו: האם מצב כזה של חמץ העלול להכשיל את הרואים אותו, נחשב נזק לרבים, על כל המשתמע מכך. נכון הוא שלעיל, בגחלת, החשש הוא גשמי-גופני, בעוד שכאן החשש הוא רוחני-דתי, ואולם לדידו של ריב"ש הדברים דומים ומשיקים ונכון להקישם זה לזה ולהסיק מן האחד על השני.

בתשובתו מבהיר ריב"ש שהוא אינו רואה כל היתר לחלל שבת בדאורייתא, זאת גם כאשר קיים חשש נזק לרבים: "לא התירו איסור של תורה מפני נזק הרבים כי אם איסור דרבנן". הוא מוסיף ומחדד שעילה יחידה להבחנה היא בין נזק נראה לנזק שאינו נראה, שהראשון אסור והשני מותר, וכי בנידון דנן חזקה על הבריות ש"לא טח מראות עיניהן". לא כן "קוץ" (שנידון בסוגיית שבת הנ"ל, והותר), שכן הוא באמת "דבר בלתי נראה ומזיק מאד". מכל מקום, בכל שנוגע לענייננו, נראה שבסופו של דבר הוא אינו מהלך בנתיב תשובת הגאונים, אלא מאמץ את שיטת רש"י. ועוד תצוין בהקשר זה תשובת הרשב"ץ (תשב"ץ, ח"א סי' קלז), שהדגיש חזור ושנה את הכרת בני אדם ואת ערנותם כנקודה המרכזית: "בני אדם עינים להם לראות ויזהרו".

אשר להכרעת השו"ע (או"ח שלד, כז) הלכה למעשה: מרן לא ציין את הבחנת דאורייתא-דרבנן. הוא קבע ככלל כי "גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה יכול לכבותה, בין אם היא של מתכת בין אם היא של עץ, והרמב"ם אוסר בשל עץ". וכתב בהגהות עולת שבת (שם ס"ק יט), שלדעת מרן יסוד ההיתר הוא משום שמלאכה שאינה צריכה לגופה איסורה אינו אלא מדרבנן, וזו הותרה במקום של נזק לרבים. עיקרון זה קיים גם לרמב"ם, אלא שהוא סבור שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה מדאורייתא, ולכן אסר בשל עץ, אך כן התיר בגחלת של מתכת, לפי שכיבויה אינו אסור אלא רק מדרבנן, והותר כאשר מדובר בנזק לרבים. כך גם בספר שמירת שבת כהלכתה (מהדו' תש"ע, פרק כה סעיפים ט-י) לא התיר בשל חשש נזק של רבים אלא רק איסורים דרבנן,²⁶ זאת לעומת סכנת נפשות ממש המביאה להתיר - ככלל - גם איסורים דאורייתא. כך גם

26. וראה שם הערה מז: השוואה בשיטת הגאונים עם מלחמת מצווה (וראה להלן פרק ו: יציאה למלחמת הרשות). וצ"ע מדוע לא הסתפק בהשוואה למלחמת רשות;

וראה להלן בדעת הרב ישראלי, שאכן כתב כי "מקור הדבר נ"ל שיש ללמדו ממלחמת רשות".

א: גחלת של מתכת

ביחס ל"קוץ המונח ברשות הרבים" ועלול להזיק רבים, לא התיר מרן (שו"ע או"ח שח, יח; 27 שם תקיח, ג²⁸) אלא רק איסורים דרבנן.

ג. בעת החדשה

שיקול זה של חשש נזק לרבים נידון לא מעט בעת החדשה,²⁹ ושיטת הגאונים הובאה לא פעם, אם להלכה ואם - לכל הפחות - כסניף להלכה. כך, לדוגמה, נחלקו הרב שלמה זלמן אוירבך והרב פנחס אפשטיין בשאלה כיצד לנהוג בשבת במצב של "חוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגיע בהם אדם": האם "מותר להזעיק את חברת-החשמל על-מנת להפסיק את הזרם, ואין חיוב, מעיקר הדין, לעמוד שם במשך כל השבת כדי להתרות בבני-אדם לבל יגעו בחוטים ויבואו לידי סכנה", או שאסור לחלל שבת, וצריך הרואה להישאר שם ולהתריע בפני העוברים והשבים שלא יתקרבו.³⁰ הרב אוירבך נקט כתפיסה הראשונה; הרב אפשטיין יצא

מידי דהוה אקוץ ברשות הרבים", וברש"י: "שרי לטלטולי - בטלטול גמור, ולסלקו שלא יזוקו בו אנשי ביתו"; וראה משנה ברורה סי' תקיח ס"ק כא.

29. ראה ערוה"ש או"ח שלד, ט במהלך דיונו על "כיבוי שריפות בזמן הזה בשבת דכיון דעכשיו הבתים בנויים על מיצר רשות הרבים, דלא כבזמן הגמ' שהבתים היו תוך החצר ולא היו הבתים סמוכים לרשות הרבים, אבל עכשיו הבתים סמוכים לרשות הרבים... אנו קיי"ל דמכבין גחלת ברשות הרבים אפילו של עץ מפני נזק רבים, ודבר ידוע שאם באנו לכבות כל גחלת במקום שנפלה א"א בשום אופן, משום דהרוח מפזרן למקומות רבים בלי שיעור ולא נספיק לכלות כולם, ולכן מפני נזק רבים יש היתר לכבות הדליקה עצמה כדי למנוע היזק רבים".

30. ראה שמירת שבת כהלכתה (מהדו'

27. וראה שם מגן אברהם ס"ק לז, שמציין לריב"ש הנ"ל, שכל ההיתר אינו אלא בחפצים העלולים להזיק מאחר שאינם נראים די הצורך. מג"א מציין זאת גם בשם בה"ג, הגם שבה"ג נטה לכיוון של היתר גם בדאורייתא; וראה שם בנוגע למוקצה שהיה מונח כבר בער"ש. וראה שם אליה רבה, ס"ק מד, שלהלכה אחר שהוכרע כר' שמעון ביחס למלאכה שאינה צריכה לגופה, הרי שבטלה ההבחנה בין מתכת לעץ, וגם עץ מותר. וראה שם ס"ק מה, שחלק על דברי המג"א ביחס להבחנה אם היה או לא היה מונח מערב שבת. וראה משנה ברורה שם ס"ק עה-עו, וכן ראה ביאור הלכה שם ד"ה קוץ המונח, שיש שיפוד שאינו חד אך יש שיפוד חד, והמציאות היא המכתיבה כיצד לנהוג.

28. ראה ביצה כח ע"ב בדין שיפוד, אשר "אף על פי שאין עליו בשר מותר לטלטלו,

חוצץ נגדו; והרב אירבך שב והבהיר את עמדתו ונותר בה.³¹ בשל אותה תפיסה הוסיף הרב אירבך כי גם "מותר לצוד, ואף להרוג, כלב משוטט,

את זה שראה את הגחלת לעמוד ע"י הגחלת או לבקש מאחרים שיעמדו שם ולהזהיר את העוברים שלא יזקו בה. וע"כ דכיון שהוא הולך לדרכו לא הטריחוהו חכמים בטרחה יתרה כדי להימנע מכיבוי שמותר מן הדין, ועוד יותר מזה מבואר דעת הר"ח והגאונים במס' שבת דף מ"ב ע"א, דאפילו לר' יהודה שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה וגם יש איסור תורה של מצרף בכבוי גחלת של מתכת, אפי"ה שרי לכבות גחלת אדומה בשבת מפני שלאחר שהגחלת של מתכת תשחיר הרואה אותה חושב שהיא צוננת ועלול להיזק ובמקום שיש חשש לנזק הגוף של רבים אף על גב דליכא סכנת נפשות מותר לחלל שבת ולכבות הגחלת גם כשהיא אדומה, ולא נזכר כלל שלכתחלה יש עליו חיוב להמתין עד שהגחלת תשחיר או לעמוד ולהזהיר או לשכור אחרים שישגיחו על הגחלת כדי להימנע ממלאכה דאורייתא והיינו כדאמרן... ואף גם זה כלול בהא דפקו"נ דוחה שבת, וכמו שאמרנו דמשום כך אין מכבידין ע"ז שראה את הגחלת להטריח אותו בטרחה יתירה, וחזינן נמי הכי במ"ש הר"ן בפרק האורג: 'שבענין פקו"נ אפילו מתכוין למלאכת הרשות עם אותה מלאכה של פקו"נ מותר - והטעם מפני שהיא מלאכת מצוה וחובה היא עליו לפיכך אעפ"י שהוא מתכוין עם אותה מלאכה למלאכה אחרת שהיא אסורה בשבת, התירו חכמים כדי שלא ימנע בשום ענין מפיקוח נפש המוטלת חובה עליו, והוא חידוש גדול עד מאד". ועי' בספר חשוקי חמד, שבת מב

תש"ע) פרק מא סעיפים כ-כב.
31. ראה שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' ז - בירורים וספיקות בענין פיקוח נפש דוחה שבת: "כתב בספר 'שמירת שבת כהלכתה'... דינים אלה הובאו שם בשמי, והיות ששמעתי מגדולי תורה בכתב ובע"פ שלדעתם זה תמוה, וגם ערער ע"ז הגאון מוהר"פ אפשטיין ז"ל בסידור מנחת ירושלים שנדפס ע"י ידידי הר"ר ישעי' דבורקס הי"ו, וז"ל... וכמו כן העיר על האמור שם בפרק מא סעיף כב: 'חוטי חשמל שנפלו ברחוב ויש חשש שיגע בהם אדם, מותר להזעיק את חברת החשמל על מנת להפסיק את הזרם, ואין חיוב מעיקר הדין לעמוד שם במשך כל השבת כדי להתרות בבני אדם לבל יגעו בחוטים ויבואו לידי סכנה', וכתב שם בזה"ל: 'איני מסכים עם זה, אפשר להעמיד אדם שיזהיר או לתלות שלט מוכן באותיות: סכנה לנגוע, ואפילו ע"י גוי כשהוא מיוחד לישראל ג"כ אינו כדאי כשאפשר כדלעיל' עכ"ל. וכן העיר על הדין... אולם בדברים הנוגעים לפקו"נ אין חולקים כבוד, ואנכי בעניי על משמרת אעמודה שכנים הם הדברים וכן ראוי להורות, אשר על כן הנני לבאר טעמי הדברים ומתוך כך יתבארו בע"ה עוד דברים חשובים הנוגעים לפיקוח נפש... גם מבואר בשו"ע או"ח סוס"י של"ד: 'גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה יכול לכבותה בין אם היא של מתכת בין אם היא של עץ', אפי' כשאינן חשש של סכנה, משום דכיבוי זה משאצל"ג ובמקום חשש של נזק הגוף לא גזרו רבנן... לא נזכר בשום מקום לחייב

א: גחלת של מתכת

כאשר קיים חשש שהכלב נגוע במחלת הכלבת, והוא עלול לנשוך אדם, שהרי בנשיכתו יש משום סכנה" (שם) ובכך קיים חשש היזק לרבים.³² וכל זה על מה מבוסס? על משנת הגאונים בדין גחלת של מתכת:

שמעתי מהגרש"ז אורבך... דכמו שמצאנו, שמותר לכבות גחלת כדי שלא יוזקו בה רבים... ואף להגאונים הסוברים שיש בזה איסור תורה... אפ"ה לא נזכר דמחייבין אותו לעמוד שם כל היום ולהזהיר את הרבים...³³

כך גם הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' יז אות ט), אשר במהלך דיונו המסועף בשאלה של אבטחה פנים-מדינתית ופעילות משטרתית בשבת כתב:

...ג"ל שיש להכניס כאן עוד נמוק הלכותי, הראוי לשמש סניף, אם לא יסוד חשוב כשלעצמו, והיא שיטת רב האי גאון והרב בעל הלכות והר"ח לענין גחלת של מתכת בר"ה (שבת מב ע"א),

שיהיו ח"ו כאלה אשר ימנעו מלהיכנס אל חושיב"ס כדי שלא יצטרכו ליתן לו את הנר והמים החמים שלהם...".

גישת הרב ש"ז אורבך ביחס לחשש פיקו"נ ציבורי באה לידי ביטוי, הלכה למעשה, גם במקרים נוספים. ראה בספרו של הרב מרדכי הלפרין: רפואה מציאות והלכה, סימן א פרק ד וכן סימן יז סוף פרק ו. גם שם עולה כי כאשר מדובר בסיכון של ציבור חוששים גם לחשש רחוק, וגם אז, כאשר מדובר בחשש רחוק, הוא מתיר אפילו איסורי תורה.

33. שמירת שבת כהלכתה, הנ"ל, פרק מא ס"ק סט. עם זאת, הרב אורבך עצמו העיר (שם) שניתן להציע הבחנה בין הסוגיות: "אך אעפ"כ יש לחלק, דבכיבוי הגחלת הוא ממש מסיר את התקלה שמזיק לרבים, משא"כ הכא... ה"ז חלוק טובא מכיבוי אש".

ע"א ביחס ל"מוקש שנסחף בגשמים והגיע למקום ישוב, ויש ג' דרכים איך להציל את הרבים שלא יזוקו: א. לתקוע יתידות בקרקע סביבו ולכרוך עליהם סרט פלסטי, כדי שיהיה את מקומו ולא ידרכו עליו; ב. להזמין חבלן; ג. לעמוד שם סמוך כל השבת ולשמור לבל יתקרבו, כיצד יש לנהוג?" והכרעתו: "ונראה דהכא יזמין החבלן; לא מיבעיא לשיטת ההלכות, דבמקום היזק דרבים מותר לעבור אפילו על דאורייתא, אלא אפילו להר"ן דחולק, משום דהכא הוא סכנת נפשות דעלול להיות שהמוקש יתפוצץ ויזיק ח"ו".

32. שמירת שבת כהלכתה, שם, סק"ע: "ושמעתי מהגרש"ז אורבך... דאפי' לא משום מחלת הכלבת ג"כ יהיה מותר לצודו ע"מ להורגו, אם יש לחשוש שהוא ישוך, משום היזק דרבים...". וראה גם שם, פרק לב הערה קעד: "...אפשר דיש לחשוש

שפרשו אליבא דשמואל שמתיר בשל מתכת אעפ"י שהיא מלאכה דאורייתא לפי מה שפסק כר"י במלאכה שאינה צריכה לגופה, משום חשש של נזקא דרבים. ותמהו בזה הרמב"ן והרשב"א איך נתיר מלאכה דאורייתא מחמת חשש נזק, וכתבו שניהם (הרמב"ן בלשון "ואולי", והוא עצמו אינו סובר כן, והרשב"א בנוסח "וי"ל" וגם לא גילה דעתו הוא מהי) "כיון דדרכו להזיק בו ורבים נזוקים בו כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל, דא"א לרבים להיזהר ממנו" ³⁴... ועי' מ"מ פ"י מהל' שבת שהיטה גם דעת הרמב"ם לשיטה זו לתירוץ א'... ומקור הדבר נ"ל שיש ללמדו ממלחמת רשות... ³⁵ הרי הוא חמור יותר מדין חילול שבת... ע"כ נראה שיסוד הדברים הוא שכל מה שנוגע לשלום הצבור או סילוק נזק ממנו, הכל נחשב כפקו"נ, כי על כל מה שכרוך בשלום הצבור יש בו בעקיפין ענין עם פיקוח נפש. ³⁶ פרנסת היחיד לדוגמא אין בה משום פקו"נ, אבל אם הצבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מבין הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משובח, באופן שאצלו זה יכול להיות פקו"נ... ³⁷ וכן ענין של סילוק הנזק בצבור בענין הגחלת, אמנם זה מצד עצמו אינו מסוכן, אבל הרי יתכן שהנזק לא יוכל לצאת לעבודה, ויתכן גם שהוא בודד ולא יוכל להגיד למישהו שיבואו לעזור לו, ועי"כ יכול הדבר הקטן הזה להביא לידי פקו"נ. וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים

34. "גחלת של מתכת", כתב ר"י ענגיל בדיונו אודות מתייבבי "הקולוניות" ועבודתם בשביעית, ראה ר"י ענגיל, אוצרות יוסף - שביעית בזמן הזה, עמ' 92: "...דניזקא דרבים כסכנת נפשות חשוב... והיינו דאף דגוף הנזק אינו סכנה, דמש"ה ביחיד אסור, מ"מ ברבים חשוב חשש סכנה, דיש לחוש עכ"פ שמא יבוא אחד מהם לידי סכנה ע"י הנזק..."; וראה שו"ת נחלת יואל זאב, סי' טו, עמ' לו.

34. והוסיף שם: "אגב, גם כאן ההיתר בהכרח סופם משום תחילתן, שהרי במקום לכבות המתכת יכול לעמוד במקום ולהזהיר הרבים עד שיפוג חומה מאליו, אלא מפני ששיערו חכמים דעתו שלא יעמוד בזה"; וראה להלן.

35. ראה להלן פרק ו: יציאה למלחמת הרשות.

36. ראה להלן פרק יא: דמים ב"דמים" נגעו.

37. טיעון זה, על סמך אותה סוגיית

א: גחלת של מתכת

על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומ"מ באופן צבורי הרי זה קורה ס"ס, ולגבי פקו"נ גם זה מובא בחשבון. זהו מה שנלענ"ד בהסבר שיטת הגאונים עפ"מ שהבינו דבריהם הרמב"ן והרשב"א.

הא לך שוב שגם הוא סבור כי משנת הגאונים בדין נזק של רבים משמשת "בית אב" לקביעת הלכות הרבים בזמן הזה.

אלא שהרב ישראלי הוסיף וחיידש (שם) שלא רק הגאונים הנ"ל, אלא אפילו החולקים עליהם (כרש"י וכרמב"ן הנ"ל), לאמתו של דבר גם הם אינם חלוקים אלא רק נקודתית בלבד - שלדידם גחלת אינה מהווה חשש נזק כה גדול, ואולם בכל שנוגע לעיקרון עצמו גם הם מסכימים:

והנה כאמור הרמב"ן חולק על שיטת גאונים זו, אולם כפי מה שרצינו לומר... ניתן להיאמר שגם הרמב"ן לא חלק על יסוד הדברים שסכנת הצבור נחשב כפקו"נ אלא שסובר שענין זה של גחלת אינו נחשב כ"כ נזק הצבור, שאין מצוי שיכשלו, ועוד שהרי ברירה בידו לעמוד שם במשך זמן קצר זה עד שהמתכת תתקרו, וא"כ אין בזה כלל משום סכנת נזק לרבים, וסברת הגאונים שהתירו משום שחששו שלא יעמוד בזה לא ס"ל כי אין בזה משום טרחה מרובה כ"כ... באופן שאין זה רחוק כלל מהדעת לומר שכו"ע מודים בעיקר היסוד שנזק הרבים הוא שקול כפקו"נ היחיד... ומעתה נדון דידן... אינו גרוע מגחלת ועדיף ממנה... ודאי שיש בזה משום הצלת הצבור מנזק, שלדעת הגאונים הרי הוא שקול כפקו"נ, וכפי שכתבנו מתקבל על הדעת שגם שאר ראשונים מודים להם בעיקר הדין וכניד"ד...³⁸

38. הסתייגות מתפיסה זו, ראה הרב יעקב אריאל, "המשטרה בשבת", מאמינים במשטרה, תשע"ו, עמ' 77-90. שלא כרבו, הרב ישראלי, את מחלוקת הגאונים והראשונים ממקד הרב אריאל בשאלה אם "ריבוי הכמות מכריע - תמיד - את האיכות"

(כלשון ר"י ענגיל, לקח טוב, כלל טז), ולכן עצם הדבר שקיים נזק לרבים, זה כשלעצמו גורם מכריע; או שרק כאשר קיימת סבירות סטטיסטית ממשית שיחידים אכן יינזקו, רק אז המצב מוגדר פיקו"נ. זאת ועוד, לדידו, לשיטת הרמב"ן והרשב"א, נזק של

אמור מעתה, סוגיית "גחלת של מתכת" מורה באופן מובהק על קיומו של הבדל הלכתי מהותי בין דין היחיד לדין הציבור, כאשר למצב זהה עשויה להיות הכרעה שונה. בנידון דנן, בעבור יחיד יהיה אסור לחלל שבת, ובד בבד בעבור ציבור הדבר יהיה מותר ואף מחויב. לשון אחר: אחריות כלפי ציבור מהווה שיקול הלכתי משמעותי.

אגב כך, תצוין העובדה שמרדכי היהודי ביטל את מצוות עשה של אכילת מצה בליל ראשון של פסח לשם תענית ותפילה להצלת רבים: "ויעבר מרדכי" (אסתר ד, ז) - אמר רב, שהעביר יום ראשון של פסח בתענית" (בבלי, מגילה טו ע"א). כלומר, הגם שלא היה מדובר בהצלה גשמית-ממשית אלא בהשתדלות רוחנית, והגם שלא הייתה ודאות שהמעשה יועיל, בכל זאת די היה בכך כדי להתיר ביטול מצוות עשה, לפי שמדובר בהצלת רבים.³⁹ ובאותו הקשר: גם הצלת הרבים מגזרת המן לא נעשתה אלא על ידי עברת יחיד והקרבת עצמו לשם הצלת הרבים: "אשר לא כדת" (אסתר שם, ז) - אמר רבי אבא, שלא כדת היה, שבכל יום ויום עד עכשיו באונס ועכשיו ברצון; 'וכאשר אבדתי אבדתי' (אסתר שם, שם) - כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך" (מגילה שם). וכך גם יעל אשת חבר הקיני, שעשתה "עבירה לשמה" להצלת הכלל (נזיר כג ע"ב, ורש"י שם: "שעשתה עבירה לשמה... כדי שתהא יכולה להורגו").⁴⁰ מעשים שאסור היה להם להיעשות למען היחיד, לא זו בלבד שהם נעשים למען הרבים, אלא שהדבר משובח בשפתי החכמים. כד אתינן להכי, כך ביאר רבי יהודה החסיד⁴¹ את מעשה משה רבנו בשבירת הלוחות:

39. ראה זאב לב, מערכי לב, ירושלים תשנ"ו, עמ' קצט.
40. ראה בספרי חדשים גם ישנים, ירושלים תשס"ה, עמ' 158-161.
41. ספר חסידים, מהדורת מקיצי נרדמים, סי' קכה; ראה גם פירוש מקור חסידים על ספר חסידים, מהדורת הרב ראובן מרגליות, סי' קלה; וראה הערת רי"פ פערלא, נעם, יט (תשל"ז), עמ' א-ב.

רבים אינו מוגדר בהכרח פיקוח נפש, והלכה כמותם. לכן הוא מכריע שנזק ממוני של ציבור, כשלעצמו, אינו מהווה היתר לחלל עליו את השבת. עם זאת, הוא מציע חלופה בהגדרת נזק ממוני של ציבור כ"מחלה", ומטעם זה להקל באיסורים דרבנן כדי למנוע נזק כזה. וראה לו גם תגובה, אמונת עתיך 129 (תשרי תשפ"א), עמ' 112-113.

א: גחלת של מתכת

מוטב שאני אהיה חייב ולא יהיו כל ישראל חייבים. מוטב לחטא מעט כדי שלא יתחייב רבים. וכן מי שיש עליו ספר תורה ורואה שהולכים להשתמד, מוטב להשליך ספר תורה כדי למנוע רבים מעבירה רבה, וכמו שאמרו הרודה פת בתנור אם יכול לרדותה קודם חבירו. וכן ניחא לחבר דליעבד עבירה קלה ולא יחטיא עם הארץ על ידו עבירה גדולה. וכן משה גרם שעיקב בהר, ועוד שחרה אפו לשם שמים, אמר לו יישר כוח ששברת.⁴²

סוף דבר, בשיבה לעיקר ענייננו: נמצאנו למדים כי סוגיית "גחלת של מתכת" והמסתעף ממנה מהווה אבן פינה למשקל המשמעותי ביותר שנותנת ההלכה ל"ציבור".

42. בספר מערכי לב, עמ' רב הסיק מכך איסור חמור באיסור קל בהרבה מקרים שלפי דעת בעלי התוס' הדבר אסור.

